

Forum navale

*Skrifter utgivna av
Sjöhistoriska Samfundet
Nr 50*

Sjöhistoriska Samfundet

- ... har som målsättning att bidra till utforskandet av sjöhistorien, i första hand den svenska, i alla dess sammanhang och former*
- ... utger tidskriften Forum navale samt dessutom i mån av medel separata skrifter*
- ... anordnar sammankomster för medlemmarna med föredrag i sjöhistoriska ämnen*

Samfundets adress är: Danarövägen 48, 182 36 Danderyd. Telefon: 08-755 70 88.
Postgiro: 15 65 19-1. Årsavgift f n 90:-.

Samfundets medlemmar kan under ovan angiven adress till nedsatt pris, angivna nedan, beställa följande skrifter: "Forum Navale" nr 1-4, 6, 8-45 (50:- per st; hel återstående serie 1.000:-), "Skeppshövidsmän vid örlogsflottan under 1500-talet" av Hjalmar Börjeson och Georg Hafström (10:-) samt "Svensk sjöhistorisk litteratur 1800-1943" av Uno Willers (20:-). Fraktkostnader tillkommer, så ock i förekommande fall moms.

Manuskript till Forum navale sändes under adress:
Förste arkivarie Lennart Rosell
Sjöhistoriska Samfundet
Danarövägen 48
182 36 Danderyd

Forum navale

*Skrifter utgivna av
Sjöhistoriska Samfundet
Nr 50*

*Utgives med stöd av
Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet*

Abrahamsons Tryckeri AB, Karlskrona 1994

Innehåll

<i>Ulla Ehrensvärd</i> , Ryssarnas svenska kartor	5
<i>Ingrid Rosell</i> , Hamnanläggningar och skeppsbyggeri på De la Gardies Läckö	13
<i>Jan Norrman</i> , Slaget vid Hogland 1788 som det skildras av Louis Jean Desprez och Per Krafft d y	22

Ryssarnas svenska kartor

Av professor Ulla Ehrensvärd

De svenska truppernas seger över ryssarna vid Narva i november 1700 brukar omtalas i historieböckerna som en stor händelse. Att Narva gick förlorat för svenskarna i augusti 1704 omnämns mer i förbigående. Ändå hade befolkningen i Ingermanland och Karelen redan åren innan börjat förstå, att svenskarnas herravälde över landen kring Finska viken gick mot sitt slut.

I ett memorial riktat till Karl XI den 15 juli 1695 hade Erik Dahlbergh varnat för att "Ryssland nu" i många år traktat efter att få en fot och hamn vid Östersjön... Igenom den stora och navigable Neva strömmen utur Ladoga sjön har [man] den bästa kommunikation med Östersjön, så att fast utur hela Moskva med farkoster kan [man] komma i Ladoga sjön. Varande intet i vägen mer än Nöteborg som ... i forna tider [varit] en oöverbinnerlig fästning men lärer dessa tiders offension ingalunda länge kunna utstå."

I oktober 1702 föll Nöteborg i ryssarnas händer och ett halvår senare erövrade Peter den Stores trupper staden Nyen. Dahlbergh hade i sitt memorial förutspått, att om ryssen "skulle bliva mästare av Nöteborg, kan Nyenskans vid dess nuvarande tillstånd näpplig resistera uti 24 timmar, varigenom ryssen skulle hava ockuperat en av de bästa hamnarna i Östersjön". Han förutsåg också, att efter Nyens fall skulle tsaren genast låta bygga upp en flotta och tillsammans med kurfursten av Brandenburg strida om herraväldet över Östersjön, vilket "oss Gud nådeligen för bevara"!¹

Trots att ryssarna trängde fram allt längre in på det som varit svenskt territorium alltsedan freden i Stolbova 1617, hade svenskarna fortsatt att kartlägga områdena från Ladoga ut mot Östersjön. In i det sista fullföljde kartograferna sin plikt. De lodade i Nevas mynning ännu när ryssarna börjat anlägga Peter-Paul-fästningen som medelpunkt till den nya staden Sankt Petersburg.

Under 1600-talet hade svenskarna skaffat sig ett gott rykte som kartografer, och de hade sett till att besittningarna runt Östersjön blivit väl karterade. I allmänhet hade lantmätare, fortifikationsofficerare och sjökartografer fullgjort sina uppgifter utan att ha kontakt med varandra. Visserligen hade lantmätnarna flera gånger blivit officiellt uppmanade att ställa sina uppmätningar till de andra två gruppernas förfogande, men detta hade sällan hörsammats. När det gällde karteringen av Finska Vikens östliga kustområden, skedde emellertid ett ömsesidigt utbyte, som var betingat av politiska skäl.

Alltsedan medeltiden hade svenskarnas segelled in i Finska viken följt endera den norra leden inomskärs från Hangö via Pellinge-skären ned mot Reval (Tallinn) och förbi Hogland bort mot Narva, eller den södra via Odens-

holm (Osmussaar) till Reval. De utländska fartygen seglade in i viken efter att ha passerat Gotland och Dagerort (Kalana) på Dagö till Reval eller – efter att ha tagit sikte på Hogland – mot Narva eller ned mot Kunda. På svenska sjökort stod oftast namnet på fästningen Tolsburg i stället för Kunda. Men tätt invid fanns i varje fall namnet Wesenberg (Rakvere), som om denna 22 km från kusten liggande ort vore en hamnstad.

Medan kartläggningen av Finska vikens norra kust i huvudsak förblev en svensk-finsk angelägenhet ända in på 1700-talet, speglar karteringen av sydkusten Estlands dramatiska historia.

Under 1200- och 1300-talen hade Riga, Pernau (Pärnu) och Reval varit viktiga hansastäder. Men under 1400-talet började de utländska fartygen finna vägen till Narva, som aldrig kom att tillhöra Hansan. Dorpat (Tartu), som därtills förmedlat Rysslandshandeln från Pleskau (Pskov) och Novgorod med Pernau som utskeppningshamn, började då sända de ryska varorna till Reval. Kring två av Tyska Ordens borgar, som låg lämpligt halvvägs på de nya handelslederna, växte nu upp de betydande knutpunkterna Weissenstein (Paide) mellan Reval och Dorpat och Wesenberg mellan Reval och Narva.

1560 bröts tyskarnas maktställning i Baltikum och följande år erövrade i stället Sverige det nordliga Estland. Svenskarna måste kämpa mot både ryssar och polacker för att behålla makten, men 1583 upprättades en gränslinje mellan svenskarnas Estland och polackernas sydliga del som förenades med Livland. Samma år (1583) utgav Lucas Waghenaer i Holland världens första tryckta sjöatlas med tre kartor över Finska viken. Dessa återgav inseglingarna mot Reval respektive Viborg och Narva samt finska kustens öar som ett myller av risgryn.

Under 1600-talets första decennier ägnade sig svenskarna främst åt militär landkartering av Estlands västra delar för att långsamt tränga ned genom Livland mot Pernau och erövra Riga 1621. De långvariga krigen hade lagt städer som Pernau och Wesenberg i ruiner och hungersnöd rådde mest överallt. Men den svenske regenten delade frikostigt ut gods och mark i de erövrade länderna till förtjänta män. Så exempelvis erhöll holländaren Reinoud van Brederode, huvudmannen för den holländska beskickningen som tillsammans med Englands sändebud förmedlade freden i Stolbova, 1616 Wesenberg som friherreskap av Gustaf II Adolf. Kungen uppmuntrade inte bara rikssvenskar och finländare utan även utlänningar i svensk tjänst att bosätta sig i Estland och Ingermanland. På 1630-talet visade det sig nödvändigt att ordentligt kartlägga dessa förläningar. 1639 genomfördes en revision under ledning av lantmätaren Måns Assarsson.²

Eftersom svenskarna hade störst intresse av att få godsen i Ingermanland registrerade, upprättades 1675 lantmätarnas huvudkontor i Narva, som var centrum även för fortifikationsofficerarnas verksamhet. Detta år påbörjades

nämligen en ny, noggrannare uppmätning av Ingermanland och Keksholms län, vilken kom att pågå i stort sett kontinuerligt fram till 1703. 1687 inrättades ett lantmäterikontor för Estland med Dagö även i Reval med personal som lärts upp i Riga.

I juni 1675 hade Kungl. maj:t utfärdat en instruktion för tio lantmätare att företa en revision i Ingermanland, men endast fem begav sig iväg. Bland dem befann sig västerbottningen Johan Persson Gedda, som tog med sig sonen Peter (1661–97) som lärpojke. Under de tre år som Peter stannade i Ingermanland kartlades bl.a. Ivangorods, Jama och Koporie län öster om Narva. Han fick därigenom en inblick i detta områdes topografi, vilket kanske var anledningen till att viceamiralen och styrmansdirektören Werner von Rosenfeldt 1681 valde honom som hjälp till ”att låta avfatta ett visst sjökort över hela Östersjön samt dess hamnar och inlopp”.³

Werner von Rosenfeldt (1639–1710) var född på Müntenhof (Mündi) vid Weissenstein. Hans far var krigskommissarie, dvs. ansvarig för arméns försörjning, och sonen tycks ha axlat en del liknande uppdrag, sedan han 1658 antagits som volontär vid flottan. Marin erfarenhet skaffade han sig genom att under några år segla på holländska skepp. Återkommen till Sverige 1666 deltog han i danska kriget och fick 1679 i uppdrag att genom lodning och utprickning förbereda flottans förläggning till Karlskrona.

Med den erfarenhet som han skaffat sig, insåg han säkert tidigt, att flottan behövde en lärobok i navigation. Hans företrädare i styrmansbefattningen hade också förstått detta. Ålderstyrmannen Johan Månsson hade 1644 givit ut ”En kårt Underwisning På Siöfarten i Öster Siön” med ett därtill hörande sjökort. Denna sjöbok gavs 1677 ut i en ny, oförändrad upplaga av stockholmsborgaren Jakob Jöransson Forss, trots att Månssons efterträdare Fredrik Herman Höijer förberett korrigeringar. Höijer hade också 1666 författat en bok om ”navigationsväsendet”, som han aldrig lyckades få tryckt.⁴ Rosenfeldt fick också kämpa länge, innan hans lärobok i navigation kom ut i tryck 1693 – men då med Peter Gedda som utgivare. Gedda hade nämligen 1687 lyckats erhålla fullmakt att överta von Rosenfeldts ämbete. Trots detta fortsatte de bådas samarbete.

Johan Månssons sjökort över Östersjön avfärdas ofta som ett plagiat av tidens holländska sjökort. Men när det gäller Finska viken visade han en betydligt korrektare kartbild än utlänningarna. Höijer hade reagerat mot felaktigheter utefter småländska kusten, medan Rosenfeldt fann fel på Estlands och Livlands kustlinjer. 1677 hade han kartlagt vattnen kring Ösel (Saaremaa) och Pernaus hamn. På grund av att danskarna behållit Ösel fram till 1645 och ön därefter ingått i Magnus Gabriel De la Gardies förläning hade området haft en särställning.⁵

Rosenfeldt insåg nog också tidigt, att ett ”sjökort över hela Östersjön”

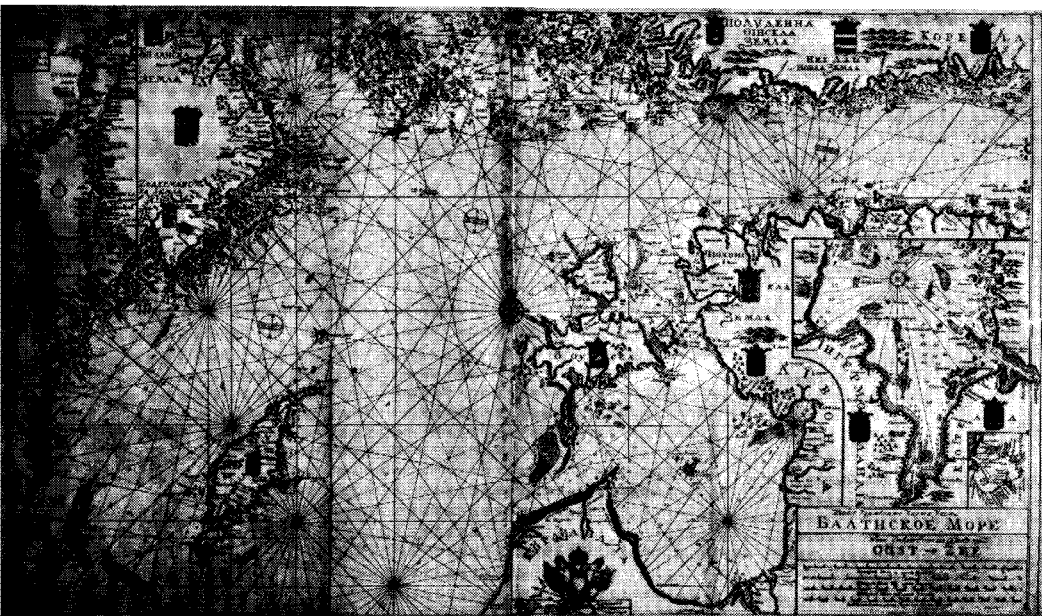
fordrade flera blad. När förarbetet till detta i stort sett var färdigt 1693, återstod svårigheten att få sjökorten tryckta. Detta kom att ske i Amsterdam under vintern 1694–95, och sommaren 1695 utkom Geddas och von Rosenfeldts ”General-Hydrographisk Chart-Book öfwer Östersjön, och Katte-Gatt” i en svensk, holländsk respektive engelsk upplaga med 10 kartblad i dubbelfolio (53 x 39 cm). Trots att Gedda skaffat sig tio års privilegium som garanti mot pirattryck, utgav Johannes Loots i september 1696 en atlas med kopior av de svenska sjökorten. Vid ett besök i Amsterdam 1698 fick von Rosenfeldt Loots – och Hendrik Doncker – åtalade och pirattrycken konfiskerade. Men skadan var redan skedd.

Under vinterhalvåret 1697–98 företog tsar Peter sin första resa till Holland och England, vilken blev incitamentet till den kulturella revolution som han sedan utsatte Ryssland för. I Amsterdam lärde sig tsaren bl.a. att gravera hos Adriaan van Schoonebeeck, som han lyckades få med sig till Moskva. Schoonebeeck blev där lärare i gravyr vid vapenkammaren i Kreml. 1702 lockade denne dit även sin styvson Pieter Picart.⁶

När tsar Peter den 11 oktober 1702 erövrat Nöteborg, gav han Schoonebeeck i uppdrag att åstadkomma två stora kopparstick över denna dramatiska händelse. En betydligt mindre livfull bild åstadkom Schoonebeeck sedan över några ryska truppers beskjutning av en svensk flottilj, som den 4 maj 1704 försökte ta sig ut från Embachs (Emajögis) mynning till Peipus. Men när han skulle gravera kartor (bl.a. ett sjökort över Finska vikens västra del med Dagö och Ösel), då kopierade han efter holländska förlagor, främst Johannes van Keulen.

Någon gång efter 1699 tycks tsar Peter ha skaffat sig ett exemplar av Gedda-von Rosenfeldts atlas. Sedan fick Pieter Picart i uppdrag att kopiera det första bladet i denna men med tillägg av Finska vikens östra del samt Bottenviken och Ladoga i mindre skala. Picart graverade detta blad 1703–04. För tsar Peter torde det väsentligaste ha varit, att S. Petersburg här blev utsatt för första gången i tryck på en rysk karta.

Men tsaren torde ha insett nyttan av att få hela svenska atlasen kopierad med rysk text. Som inledningsblad var nu originalets första blad förbrukat. Därför fick den generalkarta över Östersjön och Skagerack som bar nummer 11 fungera som introduktion. Eftersom den ryska versionen har en infälld vy över Karlskrona, kan man vara säker på att förlagan varit det blad som kom att ingå i andra upplagan av Gedda-von Rosenfeldts atlas, utgiven 1699. På Loots’ pirattryck återges nämligen en vy av Köpenhamn. Som en kuriositet kan man notera, att Östersjön här på ryska kallas Varjagernas, vikingarnas, hav, medan det på Picarts stick kallades Baltiska havet. 1714 var graverandet av tio sjökort klart, men man avstod från att kopiera det 12:e bladet över Nordsjön från 1699 års upplaga. På originalen hade olika dedikationer varit infälda. Den ryske kopisten lämnade dessa fält som tomma draperier. Deko-

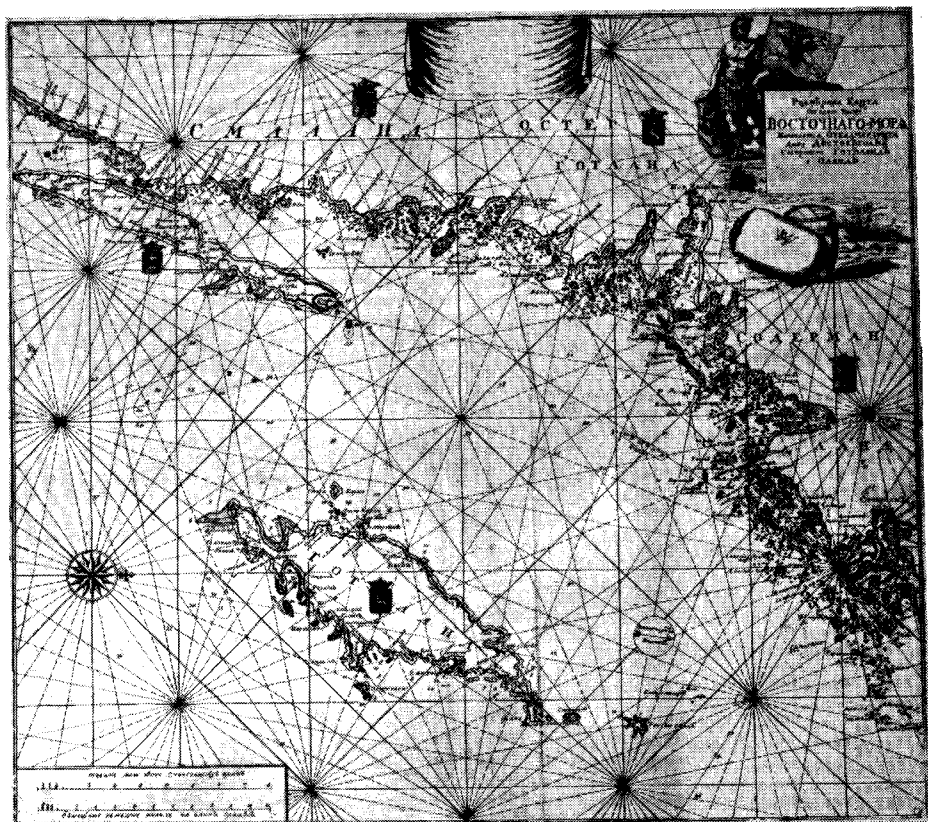

Pieter Picart, Karta över Östersjön, graverad 1703–04. Foto Biblioteka Akademii nauk, S. Petersburg.

ren kring kartuscherne kopierades annars slaviskt med ett undantag: en fana med Karl XI:s monogram byttes ut mot den ryska örnen. Kopistens namn är inte känt, men både Schoonebeeck och Picart hade vid det här laget fått flera elever.⁷ Den 9 maj 1714 gavs denna ryska version ut på tsarens order i Sankt Petersburg under titeln "Kniga rozmernaja gradusnych kart Ost Zee ili Varjzhskogo Morja".⁸ Den utkom sedan i nya upplagor 1718, 1720 och 1723.

Ryssarna hade inte behov bara av sjökort över Östersjön utan också en lärobok i navigering på dess vatten. Därför översattes Johan Månssons sjöbok enligt 1677 års upplaga och publicerades i Sankt Petersburg 1721. När den 1748 hade givits ut på svenska i fullständigt omarbetat skick och med ett supplement över Finska viken 1751, fann ryssarna det lämpligt att trycka en ny upplaga 1756.

Ryssarna var emellertid inte intresserade bara av tryckta sjökort. De försökte komma över handritat material, när det var möjligt. Några av de kartor som nu förvaras i Biblioteka Akademii nauk och Marinarkivet i Sankt Petersburg och i krigsarkivet i Moskva tyder på detta. Naturligtvis finns där långt fler svenska kartor från tiden efter 1713 (då tsar Peter satte igång sin offensiv mot Finland), vilka måste ha tillfallit dessa samlingar senare.

Rysk kopia av en av Peter Geddas kartor, graverad 1714. Foto Biblioteka Akademii nauk, S. Petersburg.

Det intressantaste bland detta sistnämnda material är de lantmäterikartor, som 1825 överlämnades till Ryssland. Det livländska och estniska har varit väl känt,⁹ men det över Ingermanland (ca 1700 kartor) och Keksholms län (ca 370 kartor) har förblivit nästan helt bortglömt.¹⁰ Dessa storskaliga landkartor har kanske inget av intresse ur sjökarteringssynpunkt med undantag av ett blad i en ingermanländsk volym i Biblioteka Akademii nauk. Detta band innehåller kartor över Duderhofs och Spasskij pogoster, dvs. områdena söder och väster om Sankt Petersburg, upprättade i slutet av 1680-talet och renoverade (med rättelser) 1701. Sist i volymen finns en översiktskarta över floden Neva med omgivande bebyggelse ända ut mot mynningen. Kartläggningen hade varit betingad av att Karl XI:s krav på reduktion även nått dessa trakter 1683. På detta blad kan man se vilka adelsgoods som krävts in till staden Nyen.

I maj 1701 hade överstyrmannen Carl Eldberg fått i uppdrag att kartlägga Nevaströmmen och i juni-juli gjorde han geometriska (storskaliga) uppmätningar av Neva. Därefter reste han till Narva för att sammanträffa med lantmätaren Peter Vikman.¹¹ Då borde han ha sett ovannämnda översiktskarta. I varje fall är denna och Eldbergs Neva-kartor slående lika. Sommaren 1702 fortsatte Eldberg att mäta och loda vid Ladoga, men ryska trupperna kom allt närmare. När Nöteborg föll i oktober, hade Eldberg satt sig i säkerhet i Viborg. Peter Vikman blev dock fånge vid Narvas erövring 1704 och hamnade i Sibirien. Medan lantmäterikartorna räddades västerut, hamnade tre av Eldbergs Neva-kartor från 1701 i de ryska arkiven.

I Peter den Stores samlingar, nu i Biblioteka Akademii nauk, finns flera kartor upprättade av förtifikationsofficerare som C.M. Stuart, G. Ehrenschantz och Paul Wassander från 1698–1700 över ingermanländska områden. Det ovannämnda lantmåterimaterialet bildade utgångspunkt även för dessa militära kartor. Lantmätaren Jakob Hagman Nordencreutz hade nämligen 1690 fått i uppdrag av fältmarskalken och guvernören Göran Sperling att upprätta en generalkarta över Ingermanland.¹² Fem år senare var han färdig med uppdraget. Nordencreutz' karta kom sedan att kopieras i många exemplar (bl.a. av Wassander) och fick bilda underlag för de svenska truppernas operationer, vilka kom att få ett sådant sorgligt slut.

Noter

1. L. W:son Munthe, *Kungl. Fortifikationens historia*. D.3. Stockholm 1908, s. 335.
2. V. Ekstrand, *Svenska landtmätare 1628–1900*. Umeå & Uppsala 1896–1903, s. 254. – C. Öhlander, *Bidrag till kännedom om Ingermanlands historia och förvaltning*. I. 1617–1645. Uppsala 1898, s. 59–62.
3. Amiralitetskollegiets protokoll 16.4.1681. Krigsarkivet, Stockholm.
4. P. Dahlgren & H. Richter, *Sveriges sjökarta*. Stockholm 1944, s. 26 o. 28.
5. Först på 1680-talet blev Ösel föremål för storskalig uppmätning. Detta kartmaterial förvaras i Riksarkivet, Stockholm.
6. *Russen & Nederlanders*. Uit de geschiedenis van de betrekkingen tussen Nederland en Rusland 1600–1917. Amsterdam 1989, s.89.
7. P. Kokkonen, Map printing in early eighteenth-century Russia. *Fennia* 1992, 170:1, s.9.
8. L. Bagrow, *A History of Russian Cartography up to 1800*. Ed. by H.W. Castner. Wolfe Island, Ontario 1975, s. 106–108.
9. E. Dunsdorfs, *Der grosse schwedische Kataster in Livland 1681–1710*. [Text] Stockholm 1950. Kartenband. Melbourne 1974. (Kungl. Vitterhets historie och antikvitets akademis handlingar. 72.)

10. S. Hedar, Lantmäteristyrelsens arkiv, *Svenska lantmätariet 1628–1928*. D.2. Stockholm 1928, s.413 f.– S. Gorbatenko, Švedskie karty Ingermanlandii XVII veka kak istočnik dlja izučenija epochi Petrovskich preobrazovanij (novye materialy). *Peterburgskie čtenija*. Vyp. 1. Sankt-Peterburg 1993, s. 64–68.
11. Dahlgren & Richter., a.a., 191.
12. Ekstrand, a.a., s. xli.

Hamnanläggningar och skeppsbyggeri på De la Gardies Läckö

Av docent Ingrid Rosell

Läckö slott ligger på en klippudde vid Vänern, på Magnus Gabriel De la Gardies tid genom en vallgrav skild från Kållandsö. Läget gav möjligheter till goda hamnar, där farkoster med snidad, målad och förgylld utsmyckning förhöjde det festliga intrycket. Liksom grevens vagnpark speglade skeppen den representativa roll som tillhörde adelns livsföring. Goda hamnar krävdes dessutom för transporter inom grevskapet som till stor del låg vid Vänern. Skutor med proviant och prämar med ved ingick i miljön. Inte minst forslades byggnadsmaterial sjöledes till de omfattande byggnadsarbetena vid slottet. Bräder till taktäckning hämtades från Värmland, och järn skeppades från Kristinehamn.¹

För eleganta farkoster, avsedda för representation, avskildes en säker, skyddad hamn. På gravyrerna av slottet i Sveciaverket skymtar en hamnanläggning i Stallviken. Strax bortom den nu rekonstruerade "lilla trädgården" synes en sjögård med vinkelformiga armar med klassicistiskt utformade paviljonger eller båthus i hörnen. Från sin bostadsvåning i tornet över slottskyrkan hade greven utsikt över trädgården med lusthus och båggångar och sjögården med dess farkoster som låg som smycken nedanför slottet. Via trappor kunde herrskapet och förnäma gäster bekvämt gå ombord på skeppen. Jaktsällskap seglade till skogsområden längs Vänerns stränder och till öar som Stora Eken, där ett jakthus 1670 var under uppförande.² Inte minst under den unge Karl XI:s Eriksgata 1673 var det viktigt att visa upp slottet och vad det förmådde. Till kungens stora intressen hörde jakt och fiske. Så småningom växte emellertid kritiken mot lyxkonsumtionen hos den sparsamme Karl XI.

Vad kan man få för kunskap om sjögården vid Läckö slott? Sjögårdar efter samma mönster avbildas vid flera slott i Sveciaverket. En liknande sjögård återges mer detaljerat vid De la Gardies nu brunna Käggleholms slott vid sjön Väringen i Närke. En elegantare sjögård, omsluten av svängda armar, ritade arkitekten Jean De la Vallée för Karlbergs slott invid huvudstaden.

Blev sjögården vid Läckö utförd så som Sveciaverket visar eller efter förenklad plan? Sveciaverket återger stundom planer till anläggningar som blott delvis blev utförda. Beträffande sjögården vid Läckö finns emellertid säker kunskap. Den beskrivs detaljerat i ett inventarium över slottet, upprättat i samband med reduktionen 1681: "Twenne Stoorra Brooar uthi Siön bygde, hwar till farkoster plägar lägga, den Ena medh Pelarewärk på båda sijdor, En lijten dör af pelarewärk med gång järn, till den lilla Broon, där trapporna löpa

Från sin bostadsvåning i tornet över slottskyrkan hade greven utsikt över Stallviken. Nedanför slottet skymtar en sjögård med vinkelformiga armar och klassicistiskt utformade paviljonger. Detalj av gravyr i Sveciaverket. Foto Bertil Olofsson.

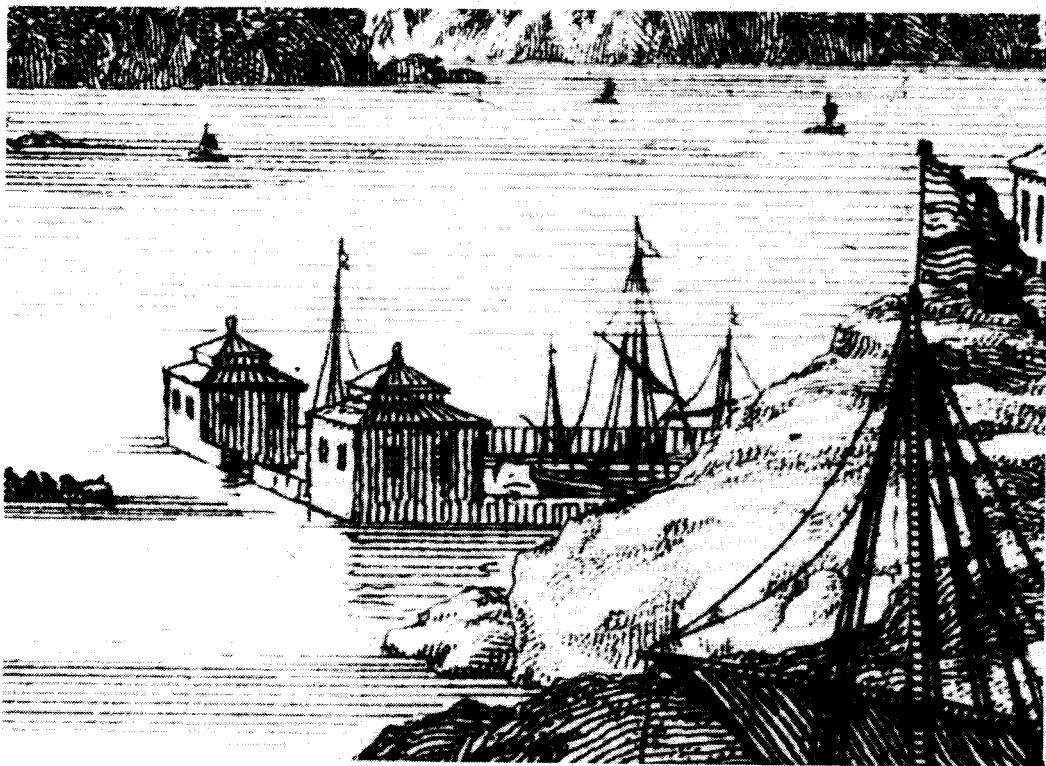
neder; den Andra Broon uthan skrank, men elleist färdig. I samma hamn 2ne huus för farkosterne dock färdige allenast korsverket uphugget.”³ I samband med eftersatt underhåll inför reduktionen har sjögården vid denna tid börjat förfalla.

Sjögården ingick i det koncentrerade arbetet med ombyggnad av slottet och anläggningar i dess närhet som tog fart vid 1660-talets slut. I ett byggnadsmemorial 1668 upptas hamnen, bron (Synnerby bro) och båthus ”efter afrijtning”.⁴ De la Gardies betrodde konduktör Olof Falck ledde vid denna tid arbetena vid slottet och gjorde uppmätningar och konstruktionsritningar. Falck anförtroddes sannolikt uppdraget att göra detaljritningar över anläggningen. Han var dock inte ledare för arbetet. Av brev från hauptmannen på Läckö Olof Bröms framgår, att det var denne som 1670 organiserade arbetet med hamnanläggningarna. I mars hade sex soldater och fem båtsmän kört hem timmer till pålar i hamnen och lindträ till skulpturutsmyckningen på de farkoster som samtidigt var under byggnad.⁵ I slutet av mars rapporteras 170 pålar vara nedslagna.⁶

På andra sidan av slottet mitt emot sjögården låg Kungshamnen. Namnet anspelar på Läckö kungsgård. Som framgår av en teckning till Sveciaverket fanns här enklare broanläggningar som man ännu kan skönja spår av vid lågvattenstånd.⁷ Efter sjögårdens tillkomst användes hamnen framför allt för transporter. En väl skyddad hamn utgjorde även en vik invid Otterstads kyrka, Läckö sockenkyrka. De la Gardie planerade att här anlägga en stad, Jakobshamn. En stor fördel var, att här fanns en god hamn. Olof Falck upprättade 1667 ett idealprojekt för staden. På projektet antecknade han, att hamnen var så djup, att skutor kan lägga till, var man vill. Projektet fick emellertid vika för Lidköpings nya stad som anlades i början av 1670-talet med hamnanläggningar för den ökade handeln och byggnadsverksamheten.⁸

Samtidigt med sjögården byggdes några rikt smyckade skepp för grevens Vänerflotta. För dessa krävdes denna avskilda hamn med trappor för persontransporter. Vid Läckö fanns ett varv för Vänerflottan med timmermän från trakten. När det gällde större skepp, anlätades skeppsbyggmästare från Göteborg.

Viktigt för skeppsbyggeriet var tillgången på timmer, framför allt ekvirke. Vid Mariedals slott öster om Lidköping fanns god ekskog. I maj 1670 har en skeppsbyggmästare låtit fälla hundra ekar vid Mariedal till skeppsbyggeriet. I brev från Per Larsson, adlad Gripenwald, upptas virke till skeppen och medel, avsatta till skeppsbyggeriet. Gripenwald arrenderade en del av västgötagodsen och blev sedermera hauptman i Läckö grevskap. Från grevskapet levererades virke såväl till Vänerflottan som till skepp för andra av grevens egendomar samt till kronans skepp. Det huggna virket till Vänerflottan forslades på vinterföret till Almaren. På våren fördes virket vidare på Vänern i tim-

Sjögården i Stallviken tillkom 1670 samtidigt som jakten Hjorten och en galjot. Detalj av gravyr i Sveciaverket. Foto Bertil Olofsson.

merflottar till varvet vid Läckö. På sommaren sågade timmermännen virket till plankor, köl och knän. Av arton furublock sågade man i maj 1670 fyrtiosju plankor till skeppsbyggeriet.⁹ Efter särskilda mallar utsåg man självväxta knän.¹⁰

Av 1670 års ränta från Läckö grevskap avsattes en större summa (18 878 dlr kmt) till skeppsbyggeriet. Till tackel, segel, ankartyg och utsmyckning åtgick ungefär lika mycket. Skeppsbyggmästaren erhöll lön, timmermän och arbetare dagpengar.¹¹

Mindre farkoster som skutor och pråmar byggdes av folk på orten. För större fartyg, som rikt utsmyckade privata jakter, anlidade De la Gardie skeppsbyggmästare från Göteborg. När det gällde fartygen för Läckö utfördes arbetet på varvet vid slottet. Åren 1669–1670 var skeppsbyggmästaren Hindrich Lang i färd med att bygga en jakt och en galjot. Han arbetade tillsammans med traktens timmermän. Bland arbetsfolket på Läckö upptogs 1669 ”tim-

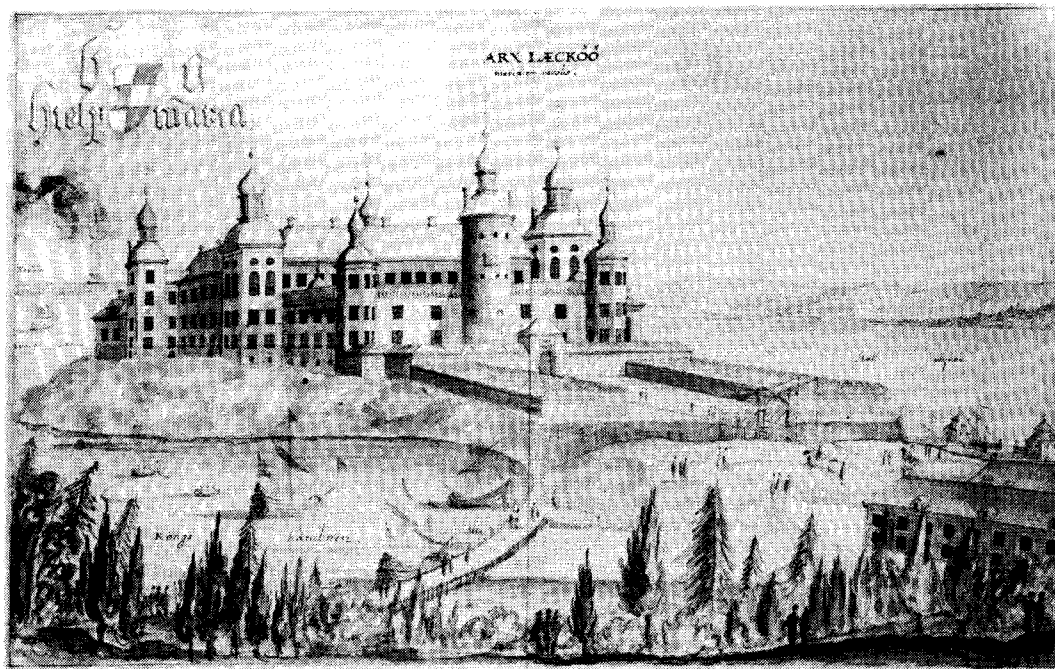
merkarar som Jachtbyggemest: nu widh tijden hav: til Jachten". I mars 1670 samtidigt med sjögårdens färdigställande uppges jakten vara färdig och skeppsbyggmästaren med hustru och barn återvände till Göteborg.¹² I ett memorial nämns en galjot på 30 till 40 läster som synes vara identisk med den galjot Lang byggde för Läckö.¹³ Skeppsbyggmästare Lang avled emellertid redan i augusti samma år, innan arbetet med galjoten var avslutat. Han ersattes av skeppsbyggmästaren Claes Jacobsson, likaledes från Göteborg.¹⁴ De la Gardie använde sig även av engelska skeppsbyggare, bl a av familjen Sheldon, när det gällde större jakter. G ripenwald nämner en engelsk skeppsbyggmästare som skulle utse virke vid Mariedal.¹⁵

Om galjoten ger materialet inga vidare upplysningar. Den breda grundgående skeppstypen fick inom kustsjöfarten stor utbredning under 1600-talets senare del. Skeppet hade på 1600-talet två master. Den oftast mindre, snabba jakten användes för persontransporter och representation och hade påkostad snidad, målad och förgylld utsmyckning. Det festliga intrycket förhöjdes av flaggor och vimplar och målade och broderade textilier som skans- och märskläden. Före 1670 nämns vid Läckö en jakt vid namn Läckö Falk.¹⁶ Den nya jakten fick namnet Hjorten. Galjonen pryddes av en springande hjort och förens sidor av skulpturer, framställande sjömän. Akterspegeln smyckades med grevens och furstinnans snidade vapen. Med Hjorten seglade greven med sina jaktsällskap, bl a till Stora Eken, där det nyuppförda jakthuset hade ett hjorthuvud med stor krona över dörren.¹⁷

Den snidade utsmyckningen utfördes i skulpturverkstaden vid slottet som från och med 1669 leddes av Georg Baselaque. Ett rikt material ger oss en bild av denne originelle och betydande konstnär som synes ha fått sin utbildning i Nederländerna. Bildhuggaren trädde 1665 i De la Gardies tjänst och arbetade först vid Jakobsdal (Ulriksdal). Den första uppgiften vid ankomsten till Läckö gällde slottskyrkans skulpturutsmyckning. De elegant svängda figurerna är karakteristiska för Baselaque som också har sitt eget kännemärke, hängkinderna. Hängkinder har figurerna på altartavlan i Varnhems klosterkyrka och änglarna på altartavlan i Läckö slottskyrka.¹⁸

Till Baselaques verk hör även skulpturer och snidade detaljer till fartyg. I mars 1670 hade sålunda Baselaque snidat vapnen till akterspegeln på Hjorten och höll på med galjonsbilden. Gesällen Petter Oliveqvist lade sista handen vid arbetet.¹⁹ Det finns listor över Baselaques arbeten, och här finns även detaljer som kan knytas till fartygsutsmyckning såsom ett lejon och ett barn samt en "havefrue".²⁰

Arbetade bildhuggaren självständigt eller fick han anvisningar av byggherren eller skeppsbyggmästaren? Hade han modeller att följa och ritningar till utsmyckningens detaljer? Modeller och ritningar nämns i flera fall i samband med Baselaques arbeten för kyrkoinredning. Skeppsbyggmästaren bör även

Läckö slott med t v den naturligt skyddade Kungshamnen med enklare broanläggningar. Th skymtar sjögården i Stallviken. Teckning till Sveciaverket. Foto Nordiska museet.

haft tillgång till förlagor, då skeppets utsmyckning planerades. Liksom när det gällde övrig byggnadsverksamhet har säkerligen greven engagerat sig i valet av motiv för skeppens utsmyckning. Det maritima intresset kan spåras redan i hans barndomsmiljö. Fadern Jakob De la Gardie var nära vän med riksamiralen Karl Karlsson Gyldenhielm och lät smycka sitt Stockholmspalats Makalös med maritima motiv åt sjösidan.²¹ Vid de olika godsens avsattes medel till skeppsbyggeriet.

Havs- och skeppssymbolik återkommer i slottens målningsutsmyckning som i de emblematiske målningarna på Venngarns slott i Uppland. I såväl trapphuset som i slottskapellet finns målningar av livsskepp på stormigt hav och i trygg hamn. Livet som en seglats framställs på en av läktarmålningarna i Läckö slottskapellet. Erfarenheter från skeppsfärder lyfts här upp på ett högre plan. Den trygga hamnen blir en symbol för livets slutskede som i den kända versen "Jag kommer av ett brusande hav" i De la Gardies psalm (621).

Skulpturutsmyckningen på skeppen var målad och förgylld. I samband med målningsarbetet på skeppen nämns målaren Hans Rebäck från Göte-

borg. Målaren förekommer 1671 i samband med skeppsbyggeriet i Göteborg.²² Bland Rebäcks arbeten kan nämnas den rika målningsutsmyckningen på De la Gardies Höjentorp i Västergötland.²³ Från att tidigare ha varit tjärade blev det vid 1600-talets slut allt mer vanligt att större fartyg målades med oljefärg utombords. Mindre båtar tjärades, även när de var utförda i ek. År 1669 tjärade man sålunda stora ekbåten som även försågs med kajuta. Även en bojort tjärades.²⁴ Bojorten tillhörde de större fartyg som användes för transporter av byggnadsmaterial. Ett intressant arkivmaterial finns från bygandet av en bojort för Läckö slott. Den byggdes 1661 av skeppsbyggmästaren Ambjörn Jönsson i Göteborg. Listor på byggnadsmaterial är bevarade:²⁵

Efterskreffuet werkie och spik och Jern Berättar skepsbygaren Ambjörn Jönsson skall behöfuas till en 40 läster boiort.

30 alnar köll och 2 stambnar och ett Ror och 2 Suärdh (svärd, avlånga rörliga plan utombords för att minska avdriften)

18 Tölfter Ekeplankor a 2 1/2 Tom

2 1/2 Tölft Barkhult a 4 1/2 Tom styck (bärghult, långskeppsgående bord)

200 stkn knä

3 tolfter knä

12 stkn öfuerlops biälkar (överlopp, övre däck)

13 s alnar mast

8 s alnar bogspröt

8 s alnar gaffuel

3 skpund Jern

4000 plankspik 5 tom

1500 barkhultsspik 7 tom

3000 klampspik a 3 tom

1500 öfuerlopsspik a 4 tom

500 knäspik a 8 tom

30 pund Dreff

10 tunor Tiära

5 tolfter botten bordh om 12 alnar till öfuerlop och föringh

Oluff Pärson

För forsling av byggnadsmaterial användes framför allt pråmar och skutor. En ny pråm på sexton läster förfärdigades 1666.²⁶ Under året 1669 rådde stor byggnadsaktivitet på slottet. En veckolista för detta år ger oss ett väldigt flöde av information om byggnadsprocessen, där även transporter sjöledes hade sin stora betydelse.²⁷ Till arbetsstyrkan hörde båtsmän som rodde pråmar med byggnadsmaterial som sand, kalksten och limsten. De rodde hem ved till tegelugnen, limugnen och kolmilan. Timmer transporterades på sjön i timmerflottar eller på skutor. Båtsmän drog i maj upp fyrtio tolfter bräder ur sjön. I september var sex båtsmän på Torsön och hämtade timmer och högg en mast

till bojorten. Huggekarlar for med bojorten och en liten skuta till Almaren och hämtade kalksten till byggnadsarbetet.

Skeppsbyggmästaren som byggde den nya jakten Hjorten skymtar även i materialet. Verktyg till skeppsbyggeriet förfärdigades på platsen. Smederna smidde verktyg som navare och yxa och beslog en kista åt skeppsbyggmästaren.

Det material som lämnar underlag för hamnanläggningar och skeppsbyggeri vid Läckö på Magnus De la Gardies tid är spritt och fragmentariskt men bidrar ändå till den mäktiga helhetsbilden av miljön kring slottet.

Noter

1. I Rosell, En greves flotta. Magnus Gabriel De la Gardies farkoster. i: Forum navale nr 38 (1983).
2. RA, De la Gardieska saml, E 1358, Ink brev, från hauptmannen på Läckö Olof Bröms 1670–03–30.
3. GLA, Läckösaml, AII:1, inv 1681.
4. Ibidem, CI, Skr till hauptmannen på Läckö, memorial 1668–01–14.
5. RA, E 1358, Olof Bröms 1670–03–16.
6. Ibidem, 1670–03–30.
7. I Rosell, En greves flotta, s 79.
8. I Rosell, Läckö slottskyrka, Sveriges kyrkor vol 198, Stockholm 1985, s 90, fig 54.
9. RA, De la Gardieska saml, E 1421, Ink brev, från hauptmannen i Läckö grevskap Per Larsson (adlad Gripenwald) 1670–05–25.
10. RA, De la Gardieska saml, E 1673, Skutor och jakter, förslag på material, odat, ritn på knän bilagd.
11. Ibidem, förteckn på personer vid rikskanslerns skeppsbyggeri i Göteborg 1669–70.
12. RA, E 1358, Olof Bröms 1670–03–30.
13. GLA, Läckösaml CI, memorial 1668–01–14.
14. RA, E 1421, Per Larsson Gripenwald aug 1670.
15. Ibidem, 1670–05–25.
16. I Rosell, En greves flotta, s 75.
17. GLA, Läckösaml, AII:1, inv 1681.
18. I Rosell, Georg Baselaque – Magnus Gabriel De la Gardies bildhuggare på Läckö. i: Fornvännen 75 (1980).
19. RA, E 1358, Olof Bröms 1670–03–16.
20. Ibidem.
21. G Axel-Nilsson, Makalös. Fältherren greve Jakob De la Gardies hus i Stockholm. Stockholm 1984, s 23, 45.

- 22. RA, E 1421, Per Larsson Gripenwald 1671–02–16.
- 23. I Rosell, Magnus Gabriel De la Gardies kyrkobyggnadsverksamhet i Sverige, Stockholm 1972, s 112.
- 24. RA, Gref- och friherreskap, Läckö räkenskaper 1669–70.
- 25. I Rosell, En greves flotta, s 77 f.
- 26. RA, E 1402, De la Gardieska saml, Ink brev, från Olof Falck 1661–11–28.
- 27. RA, Läckö räkenskaper 1669–70.

Slaget vid Hogland 1788 som det skildras av Louis Jean Desprez och Per Krafft d.y.

Av fil kand Jan Norrman

I Louis Jean Desprez' »Segern vid Hogland» ser vi tre fartyg mot en blågrå, rökfylld himmel. Det är en laddad scen vi bevittnar; besättningen på fartyget i mitten hyllar en person som står på fartygets halvdäck och alla sjömännen vinkar med sina hattar. Betydligt mer ödesmättad är framställningen på fartyget till vänster. Här arbetar man med att göra skeppet fritt från den sönderskjutna riggen. Ingen hyllas; de döda vräks överbord.

I Per Krafft den yngres »Hertig Carl i slaget vid Hogland» ser vi en grupp män skarpt avteckna sig mot en vitgrå, rökig fond. De uniformerade männen står framför stormasten på ett skepp i strid vilket man ser på besättningsmännens aktiviteter: till höger i målningen riktas en kanon och till vänster är man i färd med att bära bort en livlös kropp. Några sjömän vinkar med sina hattar som för att jubla, men hos männen framför stormasten kan ingen upphetsning spåras; de är lugna och värdiga trots larmet runt omkring.

Scenen är, liksom den på målningen av Desprez, hämtad från sjöslaget vid Hogland den 17 juli 1788, den inledande bataljen till sjöss under kriget 1788–90 mellan Sverige och Ryssland. Två konstnärer, två målningar, två sätt att måla, men med samma glorifierade motiv: den ärorika kungliga svenska flottans och Hertig Carls seger vid Hogland.

Dessa två målningar är ämnet för denna uppsats. Efter ett kort avsnitt om bakgrunden till sjöslaget kommer analyserna av målningarna, därefter avhandlas konstnärernas biografier. Biografierna bygger på befintlig forskning; i fallet Desprez har jag läst Nils G. Wollins arbeten med stor behållning. När det gäller behandlingen av slaget hänvisas läsaren till t. ex. Arnold Munthes Svenska sjöhjältar, samt till Gustaf Adolf Wollins uppsats »Sjöslaget vid Hogland den 17 juli 1788 inför samtid och eftervärld» i nummer 44 av föreliggande tidskrift.

Slaget vid Hogland – bakgrunden

Natten mot den 28 juni 1788 inleddes kriget mot Ryssland. Ett flertal faktorer bidrog till att Gustaf valde att påbörja ett krig med den mäktiga grannen. Det oroliga inrikespolitiska läget, samt det faktum att Ryssland sedan 1787 låg i krig med Turkiet utgör bara ett par skäl till att just den mäktiga grannen i öster blev det land som angreps. Ett tänkbart syfte med kriget kan också vara att Gustaf ville få sin plats i historien. Han hyste en stor beundran för de gamla

krigarkungarna Gustaf II Adolf, Carl X Gustaf och Carl XI. Det bestämda men ej utförda bataljgalleriet på Drottningholm liknande Carl X Gustafs och Carl XI:s gallerier kan sägas peka på det.¹

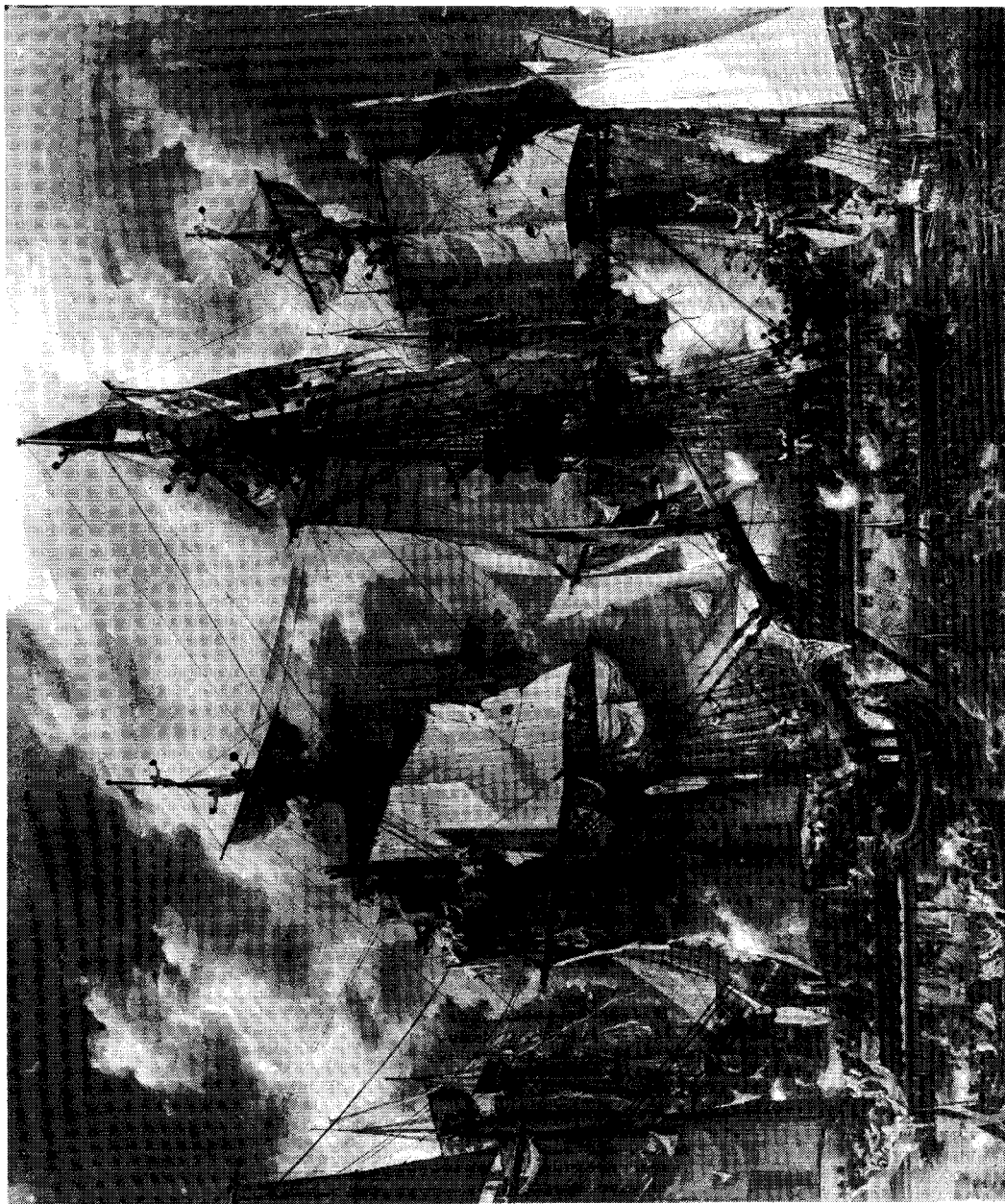
Krigsplanerna var så hemliga att bara kungen, generalmajor Toll och finansministern Ruuth kände till dem. Angreppsplanen gick i stora drag ut på att man dels sjövägen och dels landvägen genom Karelska näset skulle rikta ett anfall mot S:t Petersburg. Huvudstyrkan skulle landsättas strax utanför staden, ty då slapp man ta upp strid med fästningarna som fanns på land norr om den ryska huvudstaden. Men först var man tvungen att »i grund slå» den ryska flottan för att säkra landstigningsoperationen.

Efter en brådstörtad och bristfällig rustning av fartygen kunde eskaderns befälhavare storamiralen Hertig Carl tillsammans med konungen, den 31 maj, gå ombord på flaggskeppet Gustaf III. Och den 9 juni om morgonen stävade tolv linjeskepp och sju fregatter för en »frisk nordostlig bris» ut från Karlskrona redd.

De instruktioner som Hertigen av Södermanland fått av brodern var att han skulle kryssa i Finska viken och på så sätt utröna den ryska flottans positioner. När, och om man mötte fienden skulle man avtvinga dem hedersbetygelser för Hertig Carl och för fanan, något som var direkt avtalsvidrigt enligt ett avtal mellan Sverige och Ryssland från 1743. Om ryssarna vägrade avge salut fick man skjuta skarpt. På så sätt kunde man alltså till sjöss provocera fram det önskade kriget.

Den ryska flottans chef, amiral Greigh², fick den 7 juli order om att söka upp och slå den svenska flottan och därefter hemsöka Karlskrona och Stockholm. Samma dag fick Hertig Carl beskedet om att kriget hade börjat. Den 8:e kunde man erövra två ryska fregatter, som gav sig utan strid inför den svenska övermakten. Med fartygen fick man, förutom livsmedelsförråd, kläder, ammunition, kulor, tågvirke, och dylikt också en förteckning över den ryska flottans fartyg. Den måste ha varit en skrämmande läsning för högsta ledningen, ty ryssarna hade både fler och kraftigare bestyckade skepp än vad bristfälliga och, i vissa fall, förvanskade underättelser hade visat. Det kom därför säkert som en lättnad när de väntade förstärkningarna anlände den elfte till den på Mjölö redd ankrade flottan. Nu kunde man segla ut för att söka upp fienden.

Vid ön Hogland i finska viken siktades den ryska flottan tidigt på morgonen den 17:e juli från linjeskeppet Hedvig Elisabeth Charlotta i täten. När slaget vid tiotiden om aftonen var över hade svenskarna förlorat linjeskeppet Prins Gustaf med 593 man ombord till ryssarna, vidare hade 127 sjömän och 59 soldater dött och 290 man blivit svårt sårade.³ Flera av de svårast sårade dog säkert av sina skador inom de närmaste dagarna efter slaget. Fältskärens ingrepp, brännvinet som bedövade och värmen hjälpte nog också ett antal in i

*Louis Jean Desprez: Segern vid Hogland, 359x422 cm; Rosersbergs slott (Rbg 1).
Foto: Statens konstmuseer.*

döden. Ryssarna förlorade linjeskeppet Vladislaff med 470 man ombord till svenskarna, vidare stupade 580 man och 720 blev svårt sårade.⁴

Något allvarligt försök att ta upp striden följande dag gjordes inte; svenskarna hade skjutit slut på sitt bristfälliga lager kulor och de ryska skeppen var alltför skadade för att kunna manövrera i en fortsatt batalj.

Svenskarna drog sig tillbaka till Sveaborg, men eftersom man där inte hade en riktig torrdocka, timmermän och förråd så det räckte, fick man snart dra sig söderut till Karlskrona. Ryssarna behövde bara segla till den närliggande basen Kronstadt för att se över sina skador och blev därför klara till aktion mycket tidigare än vad svenskarna blev. På så sätt kom den ryska flottan i överläge, och Gustafs vackra plan, som gick ut på att man skulle landsätta huvudstyrkan utanför S:t Petersburg, gick om intet. Den lättvunna seger som Gustaf eftersträfvade omintetgjordes genom det oavgjorda slaget och vändes till ett allvarligt bakslag.

Ungefär så avlöpte slaget vid Hogland enligt tillförlitliga källor. Men vad som i praktiken var ett oavgjort sjöslag framställdes för den svenska opinionen som en lysande seger. Gustaf och hans bror Carl var hjältarna i skrift, i bild och i tal. Gustaf Adolf Wollin har i en uppsats »Sjöslaget vid Hogland inför samtid och eftervärld» i Forum navale nr. 44 grundligt redovisat slagets olika eftermälen.

Minnet av slaget vid Hogland och andra drabbningar till lands och till sjöss skulle nog ha levt kvar hos oss med större intensitet om Gustaf III:s bataljgalleri på Drottningholm blivit utfört. Carl Gustaf af Leopolds och övriga poeters skaldande har svårt att påverka oss idag på samma sätt som målningarna och Johan Fredrik Martins gravyrer.⁵

Desprez' »Hogland» – ett festligt och makabert skådespel

På målningen ser vi delar av tre fartyg, och, inhöljda i rök, masterna av ytterligare minst fyra fartyg. Mellan de tre fartygsskroven rors jollar över det stilla vattnet; lik och vrakdelar ses flyta omkring. Över skeppen tornar en upprörd himmel upp sig med omväxlande mörka och vita skyar.

På de tre fartygen utspelas olika scener. På det till vänster, ett tvådäckt linjeskepp, som är lagt i skugga, har både fockmasten och bogsprötet knäckts och segeln hänger slappa i trasor. Ombord är män i svartröda uniformer i färd med att kasta livlösa kroppar överbord. Männen torde vara ryssar, ty de svenska soldatuniformerna var blå med inslag av gult. En man i fören hissar ned en korg med flaskor – kanske vinbuteljer – till en grupp män i en jolle med den svenska flaggan slappt hängande i aktern. En svensk krigare tar emot korgen, runt vänster arm har han en vit bindel. Andra män bärgar ryska sjömän in till jollens sida. I aktern på jollen sitter två svenskar och en ryss med huvudet i förband och skålar. Uppe i fockmasten arbetar man med att rensa bort den

Linjeskeppet Vladislaff; detalj ur Segern vid Hogland.

sönderskjutna riggen. Vi ser två matrosar som försöker bringa lite ordning i röran i fockmärsen. Kropparna av ytterligare två sjömän hänger ut över kanten på märsen. Ett stort stycke vitt tyg är effektfullt draperat. Måhända är det den vita ryska kejsrerliga flaggan som slokar?

Det måste vara det ryska linjeskeppet Vladislaff som Desprez skildrat med dessa dramatiska scener. Flaggan i fockmasten, kontrasterna mellan de skällande svenskarna i jollen och de döda ryssar som vräks över relingen pekar på att det är det ryska linjeskeppet, som togs av svenskarna.

I scenen i fockmasten visar Desprez sin storhet och sin förmåga att skapa dramatik. Det är Desprez som skildrare av död, skräck och fasa som vi ser här. Bilden av Desprez som bildkonstnär är kanske för oss idag en skapare av pampiga och festliga scener med fyrverkerier och illuminationer, scenbilder som fascinerar en betraktare än idag, även om vi sällan får se skisserna och förslagorna till teaterdekorationerna i deras rätta skala och sammanhang – nämligen på teater – eller på operascenen. Men om man studerar bilder av Desprez framträder just sådana scener som i fockmasten: makabra och dramatiska, bredvid de mera uppsluppna. Att Desprez tagit stort intryck av *commedia dell'arte*-traditionen i Italien under sin vistelse där har tidigare visats och märks tydligt i skildringen av segern vid Hogland med de nästan komiska kontrasterna mellan segrare och besegrad. Desprez släktskap med och, i viss mån förebådande av romantikens fascination för skräcken framträder också tydligt

i sådana här scener. För konstnären verkar fockmastscenen varit viktig – kanske lika viktig som målningens huvudmotiv (se nedan) – ty han har valt att låta masten ligga i dagern.

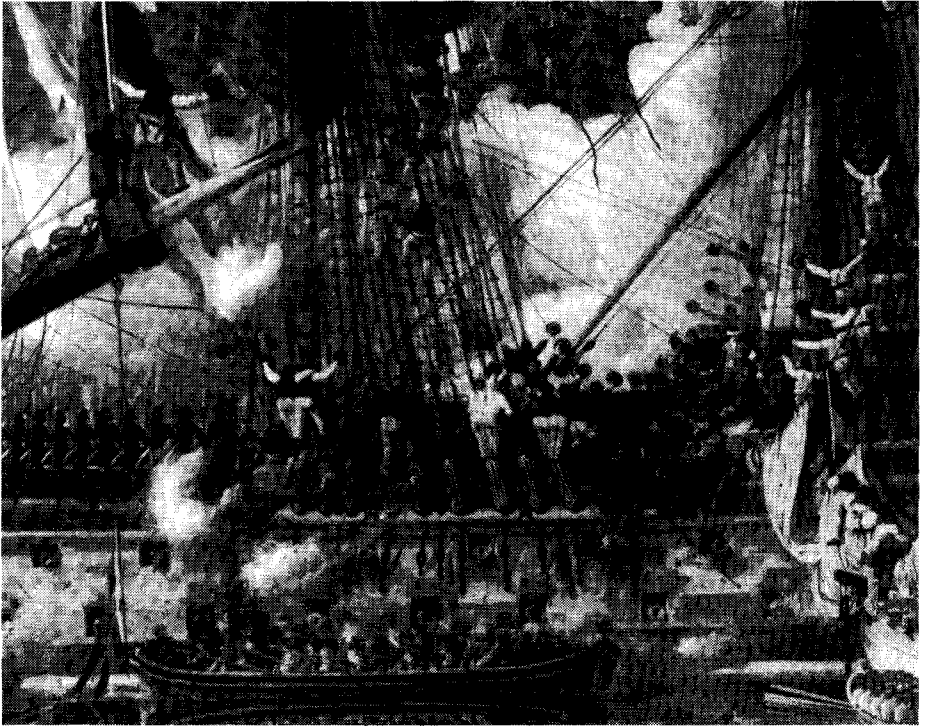
En detalj till av målningens vänsta del lysas också upp av det riktade ljuset som kommer in från vänster och det är bogsprötet. Över bogsprötet är den svenska flaggan hissad och den vecklar ut sig i ett plötsligt vindkast – detta för att markera att Vladislaff seglar under ny flagg. Bredvid står en sjöman och viftar med hatten mot fartyget i mitten av målningen. I och med att bogsprötet hamnar i blickfånget – på grund av att det ligger i ljuset, flaggan som vecklar ut sig och sjömannen som står och viftar – glider betraktarens blick snart över till målningens huvudmotiv. Tack vare att Desprez låtit Vladislaffs skrov ligga i skuggan fungerar fartyget också som ett staffage.

Scenen på fartyget som sjömannen blickar mot är betydligt festligare än den makabra scenen på det sönderskjutna linjeskeppet. Fartyget i målningens mitt har röda kanonportar, gult skrov och en röd reling, som delvis är täckt av ett blått tyg med guldkronor. Det är den svenska flottans flaggskepp Gustaf III som Desprez lagt i centrum av målningen. I dess master och rår ser vi ett 70-tal sjömän viftande med sina hattar och blickande neråt halvdäck förörm mesanmasten. Nästan hela skrovet får del av ljuset från vänster, något som gör att vi får ett djup, eftersom Vladislaff ligger i skuggan. Fockmasten på Gustaf III, och de viftande mannarna där, befinner sig i skuggan. Kontrasten mot fockmasten å Vladislaff, som ju låg i ljuset, framstår härmed som stor. Än större blir den när man tänker på vad scenerna skildrar.

Halvdäck, framför mesanmasten, belyses starkare av det infallande ljuset och här utspelas också målningens centrala scen. Där står en, med bibehållen värdighet, ordensprydd man och tar emot manskapets hyllningar; matroserna klänger i fockvanten bredvid honom och hurrar med kraft. Mannen bär hatt med blågula plymer till den blå uniformen och runt vänster arm bär han en vit armbindel; en likadan som mannen i jollen bär. Armbindeln var kännetecknet för dem som var trogna Gustaf III under statsvälvningen 1772.⁶ Det är Hertig Carl som står där, som en liten detalj i den väldiga målningen. Några guldgalonerade officerare bugar sig inför honom och två av dem tar hertigens händer för att kyssa dem vördnadsfullt. I stormasten är hertigens befälstecken hissad.

I denna scen av målningen använder Desprez sig åter av clairobscur. Sjömännen som klänger i den borte mesanvanten avtecknas som mörka silhuetter mot röken bakom fartyget. De har hamnat i skuggan från storseglet. Sjömännen i den hitre vanten får däremot del av ljuset och de vita skjortorna framträder skarpt mot mast och vant.

På huvuddäcket står soldater i stram givakt med skyldrade gevär. En jolle lägger till vid fallrepet. Ombord står en man i rysk officersuniform, han står lite stelt och ägnar inte den uppsluppna scenen på skeppet ens ett ögonkast.

Linjeskeppet Gustaf III; detalj ur Segern vid Hogland.

Det gör däremot jollens besättning och vinkar därför ivrigt med sina hattar. Den dystre ryske officeraren kanske är Vladislaffs befälhavare Berg som förs till Hertig Carls flaggskepp Gustaf III för att erkänna sitt nederlag inför den svenske »segraren».⁷

Förutom de två beskrivna jollarna finns ytterligare tre i målningen. Dels en mellan Vladislaff och Gustaf III, samt två vid det enmastade fartyget, en jakt, till höger i bilden. Ombord på jakten revar man segel och deltar därför inte i hyllningarna. Soldater står i stram givakt för den person som äntrar nerför fallrepet till en väntande jolle och officerarna bär armbindeln. Jakten är rikt dekorerad med förgyllda trädetaljer, särskilt i akterspegeln där man kan uttyda Hertig Carls namnchiffer, och relingen är utsmyckad med ett blått tyg med kronor i guld: ett praktfullt fartyg. Jakten kan vara Esplendian som fänrik Ekholm hade befälet för under slaget.⁸ Unge fänrik Ekholm skall ha gjort en betydande insats under slagets gång då han rodde order mellan flaggskeppet och den övriga svenska flottan. Den täta röken från kanonerna låg som en dimma och hindrade signalering på vanligt sätt med flaggor.

Jakten Esplendian; detalj ur Segern vid Hogland.

»Segern vid Hogland», eller »La Victoire d'Hogland» som Desprez själv kallade den i sin katalog⁹, är en stor målning; 359 x 422 centimeter¹⁰. Konstverket beställdes av Gustaf III och när kungen dog så övertog Hertig Carl målningen och han lät då Desprez utföra mindre ändringar, därför är målningen signerad först 1794.¹¹ Vad Desprez ändrade har jag ej funnit några uppgifter på, men troligtvis bar jakten Gustaf III:s namnchiffer i stället för Carls och skulle då vara konungens egen jakt Amadis och vem skulle då mannen som är på väg ner i jollen bredvid jakten i så fall vara om inte konungen själv! Gustaf III och Amadis deltog inte i bataljen vid Hogland, men Desprez har nog utnyttjat sin betydligt friare roll i den här tavlan, jämfört med den tillbakahållna framställningen som kallas »Slaget vid Hogland» (»La Bataille d'Hogland» (sic))¹², och låtit beställaren/konungen få en framträdande position i målningen.

Vad jag har kunnat finna har målningen, efter Carls övertagande, alltid hängt i Marmorsalen på Rosersbergs slott. Jag har inte kunnat hitta någon uppgift att den varit med på någon utställning.

Enligt Nils G. Wollin lär konungen fått sin idé till att låta Desprez utforma bataljgalleriet på Drottningholm någon gång under 1789. Som följd härav reste Desprez tillsammans med Leopold till Finland samma sommar för att skissa och planera inför det stora arbetet. Men Desprez blev inte långvarig i Finland och som enda resultat från vistelsen i de forna östra landsdelarna kan vi idag se två lavyrer i Nationalmusei samlingar.¹³ Desprez reste till England på en kortare resa och i oktober 1790 kom han åter till Stockholm. Redan den 20 november var »Slaget vid Svensksund»¹⁴ utställt i »operasalen», som inretts inför en kunglig middag av Desprez.¹⁵ Galleriet, som skulle hylla Gustaf III och hans bror Hertig Carl, blev aldrig utfört. Idag kan vi bara se ett antal arkitekturutritningar över galleriet, samt fem av de elva målningar som skulle ingå i detsamma. Målningarna är: »Slaget vid Svensksund», »Slaget vid Hogland» och »Gienom Brytning ur Wiborgs Wiken» (även kallad »Viborgska gatlop-

pet»), samt »Segern vid Hogland» och »Segern vid Svensksund». ¹⁶ »Slaget vid Hogland» är väldigt olik »Segern vid Hogland»: en mörk, rökig himmel välver sig över ett stilla vatten där skeppen syns segla genom krutröken. Mellan skeppen flamlar röken upp i skenet från avfytrade kanoner. Målningen är mycket lamare än »Segern vid Hogland» och Wollin menar att den troligen delvis är utförd av Desprez' elever ¹⁷. Förutom den ovan angivna målningen målade Desprez ännu en skildring av bataljen vid Svensksund. »Segern vid Svensksund» är en mycket fri skildring av slaget – målningen är närmast en allegori. Gustaf III svävar över vattnet och kröns av Segerns gudinna medan antikiserande ryska och svenska fartyg strider mot varandra. En rigg i målningens bakgrund är den enda tidsangivelsen. ¹⁸

Även Hertig Carl ville ha ett beständigt minne av slaget vid Hogland. Den av Vahlne utförligt beskrivna och tolkade Marmorsalen, eller Hoglandsalen, på Rosersbergs slott visar oss hertigen i hjälterollen. Marmorsalen var ritad av arkitekten Gustaf af Sillén efter Carls anvisningar ¹⁹ och var färdig i oktober 1806 ²⁰.

I den väl sammanhållna strama miljön fungerar Desprez målning som en fond att agera framför. Om det beror på af Silléns arkitektur eller Desprez måleri är svårt att uttala sig om. Hertig Carl, frimureriets högste beskyddare i Sverige, genomförde programmet i Marmorsalen fullt ut, och till skillnad från Gustaf III:s bataljgalleri finns salen till allmänhetens beskådande än idag.

Vid inträdandet i Marmorsalen ser man denna enorma målning i fonden av rummet. Den bildar en effektfull kontrast till den i övrigt ganska stelt inredda salen, med ett rytmiskt upprepande av rustningar och medaljonger; hertigkronor och frimurarkors. Målningen har en samtida förgylld ram som kröns av en vapensköld med Södermanlands lanskapsvapen och Folkungaättens vapen. Två ankare sticker fram under vapenskölden och eklöv »växer» ut från den. En hertigkrona och Svärdsorden med det uppåtriktade svärdet ramar in skölden upptill respektive nertill. Att det är Carls attribut som kröner ramen behöver man inte tvivla på.

Målningen har, vid närmare betraktelse, en karaktär av skiss över sig. Penseldragen är grova och man kan ana hur flyhänt konstnärens hand har rört sig över duken. Mycket av målningens storhet ligger häri. Perspektivet är typiskt för Desprez, med horisontaler i olika skikt utan sammanbindande repesoier. Vidare kan Desprez' förkärlek för processioner ses i uppställningen av soldaterna på huvuddäcket, samt i besättningen på jakten. Det finns ett flertal bevarade bilder från Desprez tid i Italien som skildrar olika religiösa processioner. De varma färgerna i det svenska flaggskeppet och den kalla blågrå tonen i himlen gör att kontrast skapas – alltså inte bara genom ljus/dunkelmåleri – och dramatiken ökar. För Desprez var det inte intressant att avbilda personer porträttligt, uppgiften gick istället ut på att skapa stor dramatik och att betraktaren skulle dras med in i målningen och delta i hyllningarna. Därmed inte

sagt att konstnären faller på utarbetandet av detaljer, tvärtom; Desprez har bemödat sig att måla uniformer och åtminstone, så vitt jag kan bedöma, jakten verklighetstroget.²¹

Desprez' målning utgör en storslagen kuliss, både där den hänger och som minnesmärke över slaget vid Hogland.

Krafft's »Hogland» – en upphöjd och värdig hyllning

Scenen vi bevittnar är hämtad från ett fartygsdäck under strid. Framför stormasten står en grupp uniformerade män, som framträder skarpt mot en något otydlig, rökfylld bakgrund. Gruppen domineras av en man i vit skjorta. Han bär svarta stövlar, mörkblå byxor, blågult skärp, hög svart hatt med blågula plymer och gul väst till skjortan. I ett band runt halsen bär han en orden, troligen Svärdsorden (observera att Riddare av Svärdsordens stora kors instiftades först den 21 juli 1788 och kan därför inte ha burits av Carl under slaget²²; Svärdsorden skall sannolikt ses som ett av Carls attribut), och över bröstet ett serafimerband. Han står i en klassisk pose med huvudet nästan i profil. Hans ansikte utstrålar fasthet och lugn, och han pekar med vänster hand snett framåt höger i bilden, som för att bekräfta en nyss given order. I sin högra hand håller han – med lätt böjd arm, som om i rörelse – en ropare av silver. Mannen är storamiralen Hertig Carl; det ser vi på hans myndiga pose, roparen i silver förlänad befälhavaren, ordnarna på hans bröst och att konstnären ställt honom i ett skarpt, riktat kägelljus. Att Krafft d.y. valt att framställa honom i skjortärmarna och de övriga männen i full uniform understryker att det är befälhavaren storamiralen Hertig Carl vi ser. Att konstnären sedan lyckats fånga hans särdrag gör att hertigen dessutom blir mycket porträttlik.

Vid hertigens fötter på däckets ligger en trumma och lagd tvärs över den ser vi en ordensprydd uniformsrock med en vit bindel knuten runt vänster ärm; lutad mot trumman ser vi en pipa och bredvid den en tobakspung.

Serafimerordens kraschan på rockbröstet tyder på att det är hertigens rock. Bindeln som är knuten runt vänster ärm är – liksom i Desprez' målning – 1772 års vita armbindel. Kanske ville Krafft d.y. visa att hertigen var sin broder konungen trogen. I ett tidigare porträtt av Carl, målat på 1770-talet av Per Krafft d.ä., framträder hertigen också med bindeln.

Emblemet på trumman är svärtytt, kanske är det ett ryskt emblem och visar i så fall på rysk underkastelse. Trummor och pukor, liksom standar och flaggor var eftersträfvade troféer att visa upp när segraren kom tillbaka från striden. Om det är en rysk trumma så har den – givetvis också genom motivvalet – en politisk innebörd. Vi får inte glömma bort att målningen tillkom när Sverige förlorat Finland till Ryssland och konungen och beställaren, Carl XIII, ville sannolikt visa att han varit med om att besegra ryssarna, om än i ett tidigare krig. En annan aspekt på trumman kan också anges. Efter några tim-

Per Krafft d y: Hertig Carl i slaget vid Hogland, 312x372 cm; Gripsholms slott (Drh 772). Foto: Statens konstmuseer.

*Detalj ur Hertig
Carl i slaget vid
Hogland.*

mar under slaget vid Hogland skall amiral Wrangel ha frågat hertigen om han inte ville sitta ner ett slag – man hade stått upp hela tiden – på en hönsbur som var placerad en bit bort. Hertigen och amiralen började släpa buren i läge, så att de kunde se slagets förlopp bättre, när en musikanter skyndade till deras hjälp. Musikanten träffades då av en kanonkula och avled omedelbart.²³ Kan-
ske är det musikantens trumma?

Pipan och tobakspungen som ligger på däck bredvid trumman går tillbaka till legenden om Hertig Carl i slaget. Legendens säger att hertigen lugnt rök-
te sin pipa oberörd av kanonkulorna som ven kring honom. Flera av poeterna
som hyllat Carl efter slaget tar fasta på denna berättelse och prisar honom för
hans lugn och fasthet.

På en bok som också ligger där på däck kan vi läsa: »Signal Skeppet Kon-
ung Gust. 3de 1788». Boken är en signalbok vari man kunde tyda de signalflag-
gor som hissades. Otto Henrik Nordenskjöld hade lärt sig det nya signalsyste-
met under sin tjänstgöring i den franska flottan, och han utbildade sedan offi-
cerare i Karlskrona i signalering. Att Upmark tolkar denna text som målning-
ens titel textad på en »brädlapp» är felaktigt.²⁴

Vid sidan av trumman med rocken ligger svärd och trossar slängda. Om
trumman är ett krigsbyte så kan svärderna vara en del i detta byte. De liknar
inga svärd som jag har sett från tiden, utan ser mer ut som ett slags stiliserade
antika svärd.

Mannen till vänster om hertigen ser, till skillnad från Carl, rakt mot höger i
bilden. Han tar ett steg framåt, mot hertigen, och i sin högra hand håller han
en tubkikare. Det är flaggkaptenen överstelöjtnant Otto Henrik Norden-
skjöld som vi ser.²⁵ Krafft d.y. har valt att låta överstelöjtnanten ta del av det

Hertig Carl och hans befäl; detalj ur Hertig Carl i slaget vid Hogland.

ljus som faller på hertigen och vi ser därför samma skarpa skuggor i Nordenskjölds fint målade ansikte, som i Carls. Konstnären har också valt att låta Nordenskjöld ta ett steg framåt mot Carl, med kroppen i nästan samma vinkel mot betraktaren som hertigens. Detta får oss att se hertigen och hans flaggkapten mer som en enhet, än som två skilda individer. Det var Carl, med flaggkaptenens hjälp, som förde befälet tycks Krafft mena, något som blir än tydligare med den noggrant målade signalboken i minnet.

Direkt till höger om hertigen skymtar vi en rundlagd herre med tubkikaren något sänkt och bakom honom ytterligare en person, som inte utstrålar aktivitet. Den rundlagde herrn är amiralen greve Anton Johan Wrangel och den andra mannen är Hertig Carls adjutant baron Bunge, som inte bemärkte sig särskilt under bataljen.

En man kommer in från höger med väldig fart och kraft. Fartygschefen major Gustaf Klint kastar sig nästan fram och framför sitt ärende till befälhavaren och pekar åt höger i bilden. Det moderiktiga, mörka håret och den blå uniformsrocken accentuerar ansiktet, som inte på något sätt speglar den kraft som den spända kroppen visar – han ser i det närmaste milt vädjande ut med de stora ögonen och de fina dragen. Han har tagit av sig hatten och håller den, jämte sabeln, i sin högra hand. Runt vänster arm har han den vita armbindeln knuten.

Detalj ur Hertig Carl i slaget vid Hogland.

Dessa män utgjorde det högsta befälet på linjeskeppet Gustaf III och Krafft d.y. har avskiljt dem från den övriga besättningen, inte bara genom uniformens utformning, utan också genom kompositionen. Konstnären har valt att låta gruppen av officerare bilda en triangel, vars topp utgörs av stormasten och de övriga hörnen skapas av målningens nedre hörn. Major Klints vänstra ben utgör ena sidan och en sjömans böjda kropp formar den andra. Men Krafft har också skiljt gruppen från resten av besättningen i sättet att måla. Nordenskjöld, Carl och Gustaf Klint är skulpturalt framställda i nyklassisk anda: de är väl avgränsade från omgivningen – även om Nordenskjöld och hertigen har ett band mellan sig som markeras genom deras rörelsemönster– och de står i klassiska poser. Gruppens särställning markeras ytterligare genom att den övriga besättningen är insvept i ett slags dis; helt enligt en nyklassisk anda.

På sidorna om gruppen i mitten och stormasten pågår olika aktiviteter. I bakgrunden till vänster ser vi, höljda i rök, ett antal master med segel. På däck ser vi, bland andra, en man som drar i en tåt, en som viftar med sin hatt,

Detalj ur Hertig Carl i slaget vid Hogland.

en som halvligger på däck. Man kan också se en pojkes ansikte skymta bland männens. Stormastvanten uppe i målningens vänstra hörn förhöjer den rumsliga effekten och fungerar som ett staffage. En man ser mot gruppen i mitten. Han är klädd som en soldat och lutar sitt gevär mot kroppen. Ytterligare en man blickar mot officerarna; han rör sig häftigt åt höger i bilden och höjer samtidigt hatten. De båda männen, soldaten och mannen som höjer hatten, hjälper betraktaren att växla blickfång mellan segeln långt i bakgrunden, sjömännen på däck och officerarna i mitten. En rumskänsla skapas. Sjömannen som höjer hatten utgör också den ovan beskrivna triangelns ena sida; därför är det naturligt att Krafft låtit honom få del av det ljus som faller på officerarna.

På höger sida om masten ser vi ett antal karlar som är i färd med att rikta en kanon, med gemensamma ansträngningar försöker de baxa den tunga pjäsen i läge. Ovanför sjömännen ramar återigen stormastvanten in målningen. I själva stormasten klamrar sig två män fast och en tredje är på väg uppåt. De vinkar med sina hattar och ropar, som om de var upphetsade över något.

En ung man söker kontakt med männen i mitten. Det är fänriken Erik Klint. Han verkar vara på väg inåt i bilden, ty tyngden vilar på höger ben och

kroppen är vänd mot aktern. Med höger hand pekar han också i den riktning som han verkar vara på väg. Fänriken bär, liksom männen i mitten av bilden hatt, men utan blågula plymer.

I bakgrunden, i den riktning som fänriken pekar, ser vi aktern på ett skepp. Mesanmasten är avskjuten och i stormastens segel gapar stora hål. Den svenska flaggan fladdrar i vinden och under den, över akterskeppet, är en vit flagga draperad. Det är den kejserliga ryska flaggan som har halats och nu hänger slappt. Enligt tidens sed skulle man, när man erövrat ett fientligt fartyg, hissa sitt eget lands flagga över fiendens. Det måste alltså vara det ryska skeppet Vladislaff vi ser inhöljt i rök i bakgrunden. Då kan vi förstå att sjömännen har börjat vifta med hattarna och vad fänrik Klint och major Klint pekar på. Att Carl själv inte verkar ta någon notis om det besked han just fått är väl kanske bara ett utslag av den roll man måste ha som storamiral och befälhavare: att blicka framåt och se var nya insatser kan göras.

»Hertig Carl i slaget vid Hogland 1788» är en stor oljemålning på duk; 312 x 372 centimeter. Per Krafft d.y. målade tavlan, efter en beställning av Carl XIII omkring 1810. Redan 1811 ställdes den ut första gången, det var på Konstakademien som den exponerades.²⁶ År 1818 ställdes den ut på Götiska förbundets utställning i akademiens lokaler. Den radikale publicisten och konstkritikern Gustaf Adolf Silfverstolpe skrev i Stockholmsposten: »Då herr Kraft [sic.] målar ämnena, som tillhöra eftervärlden, borde han rätta sin färgblandning därefter.»²⁷ Målningen ingick i Carl XV:s samling på Haga och utgjorde ett av huvudnumren på den minnesutställning som hölls över Krafft d.y. på Nationalmuseum 1927. Tavlan deponerades 1936 på Sjöhistoriska museet, och restaurerades samt konserverades efter stora skador 1987. Efter konserveringen flyttades målningen till Gripsholms slott där den nu hänger. Tyvärr har målningen fått en något olycklig placering där den hänger i det Övre förmaket – den stora duken kommer inte alls till sin rätt. Den kraftigt förgyllda ram som omgav målningen är numera avlägsnad. Skisser och studier av Krafft finns både i Nationalmuseum i Stockholm och i Ateneum i Helsingfors, men jag har tyvärr inte haft möjlighet att se dessa.²⁸

Per Krafft d.y. använde sig av en sparsmakad färgskala vid målningen av Hertig Carl vid slaget vid Hogland. En blågrå ton ligger över hela tavlan och blått dominerar även i de avbildades klädsel. Lite gult finns också i målningen; kanske mest framträdande i de blågula skärp som männen i mitten bär. I övrigt är olika nyanser av brunt och grått framträdande. Grått dominerar, mycket tack vare det dis som skapar rumsdjup åt kompositionen.

Att Krafft d.y. mer var en porträttmålare än en historiemålare kan inte nog understrykas; i målningen har han lagt all sin möda på personernas ansikten och medvetet valt att dämpa koloriten och använda sig av en traditionell komposition. Ugglan upptar i sin katalog bara, förutom Hoglandtavlan, fem olje-

målningar med historiska motiv. Hoglandmotivet är det motiv som ligger längst tillbaka i tiden; de övriga är samtida skildringar.²⁹ Porträttmåleri var under hela hans långa livstid hans huvudsyssla, endast på 1810- och 20-talen var han vid sidan härav också historiemålare.

Louis Jean Desprez – en kort biografi

Louis Jean Desprez (1743–1804) var son till en perukmakare, i Auxerre, Frankrike.³⁰ På 1760-talet blev Desprez elev vid Academie Royale d'Architecture i Paris. Rompriset, som han och medstudenterna högt eftertraktade, vann han till slut 1776 och nästa år kunde han åka till Rom för tre års studier vid franska akademien. I Rom stannade han dock inte länge. En abbé, Richard de Saint-Non, kontrakterade Desprez för att utföra ett större antal topografiska bilder till ett planschverk: »Voyage pittoresque, ou description des royaumes de Neaples et Sicilie»³¹. Arbetet med bilderna drog ut på tiden och stipendietiden var snart slut och det utan att Desprez ägnat sig åt de arkitekturstudier han tänkt sig. Han fick, efter att ha ansökt om det, ett nådeår vid akademien; ett år som kom att bli tre. Han skulle studera arkitektur, men under de första åren på 1780-talet framstod Desprez allt mer som målare och allt mindre som arkitekt.

Vid tiden för Gustaf III:s besök i Rom 1783–84 hade Desprez utfört teaterdekorationer till Teatro Aliberti och det var troligen delvis pga dessa dekorationer som teaterkonungen kontaktade Desprez och frågade honom om han ville överta det konstnärliga ansvaret för dekorationer och scenbild vid operan i Stockholm (med dagens språkbruk scenograf). Den 28 april 1784 undertecknades kontraktet och Desprez var nu anställd hos den svenske konungen två år framöver.

Väl framme i Sverige fick han börja arbeta genast. Dekorationer till operan Drottning Kristina, av Gustaf III och Kellgren, blev hans första projekt och under hösten 1785 arbetade han med dekorationerna till operan Gustav Vasa. Som en följd av framgångarna med Gustav Vasa skrevs ett nytt kontrakt på tolv år, vilket visar att Desprez hade givit upp alla planer på att göra karriär i hemlandet.

Desprez fick 1787 i uppdrag att överta projekteringen av ett slott med galleri på Haga från Tempelman och 1788 fick han, också efter Tempelman, överta ansvaret för uppförandet av Botanicum i Uppsala. Samma år blev han även utnämnd till »konungens förste arkitekt». Under hela tiden arbetade Desprez med olika teaterdekorationer parallellt med allt fler arkitekturuppdrag, av vilka många var mer fantastiska än realiserbara. År 1789 reste Desprez till Finland för att följa kriget mot Ryssland som hade börjat sommaren 1788. Några storslagna stridsscener finns dock inte bevarade och efter bara några veckor i Finland åkte han hem.

I november 1790 kunde konungen se den första målningen, i en serie om elva, föreställande olika drabbningar mellan svenska och ryska armén och flottan, som han beställt av Desprez till sitt planerade bataljgalleri på Drottningholms slott. Av projektet kan vi idag endast se fem målningar, ty fler blev aldrig utförda. Efter Gustaf III:s död var det svårt att få genomföra några projekt och arbetet på slottet på Haga lades snart ner. År 1798 löpte kontraktet ut och Desprez försökte med hjälp av sin gode vän överintendenten Carl Fredrik Fredenheim utverka kontraktets förlängning. Den nyinsatte kungen Gustaf IV Adolf bröt dock sitt löfte om fortsatt anställning och Desprez fick finna sig i att lämna sin post. Han hade också stora problem att få den enligt kontraktet föreskrivna pensionen. År 1800 restes den av Desprez ritade obeliskens vid Slottsbacken utan att hans namn nämndes, och det var en bitter och mycket fattig konstnär som hankade sig fram med ytterligt små inkomster. År 1803 sattes i alla fall de färdiga bataljmålningarna upp i olika rum på Drottningholms slott och samma år utformade han också omfattande ombyggnadsplaner för Stockholms slotts omgivningar, planer som ej kom att genomföras.

Per Krafft d.y. – en kort biografi

Per Krafft d.y. (1777–1863) föddes i Stockholm.³² Han var den förstfödde av två barn till porträttmålaren Per Krafft (d.ä.) och hans maka Maria Vilhelmina, född Ekebom. Redan vid sex års ålder skrevs Krafft den yngre in vid Målare- och bildhuggarakademien, men de första kunskaperna inom konsterna fick han nog i hemmet av fadern.

När fadern avled 1793 såg sig den unge konstnären tvungen att starta sin egentliga bana som yrkesverksam konstnär och bli porträttmålare. Bland hans tidiga porträtt ser vi det magnifika porträttet av konstnären Louis Jean Desprez från 1796 (Kungliga akademien för de fria konsterna).

Stilen som strålar emot oss i Desprez-porträttet kom snart att ersättas av en annan. År 1796 beviljades Krafft d.y. ett sexårigt stipendium för studier utomlands. Målet för stipendieresan var egentligen Rom där »freskomålning» skulle studeras, men den unge Krafft åkte via Paris och skrev i oktober 1796 in sig i den berömde Jacques Louis Davids skola.

De först hemsända konstverken från Paris ställdes ut i Konstakademien 1801 och visade tydligt att Krafft d.y. ändrat sin stil till den moderna davidska. Tidningskritiken var inte nådig, man ansåg att målningarna uppvisade allvarliga brister i teckningen, men professorerna tyckte att den unge Krafft gjort framsteg och han fick därför stipendietiden, som egentligen skulle ha gått ut 1802, förlängd med ett år.

Rom blev nästa längre anhalt för Per Krafft d.y.. I huvudsak studerade han de stora renässansmästarna, Rafael och Michelangelo, vilkas verk han kopierade. I Rom stannade han bara ett år och han återvände därefter till Paris via

Florens. Under hela studietiden sände Krafft d.y. hem konstverk till akademien för bedömning och utställande, något som säkert inverkade positivt på ännu en förfrågan om stipendiets förlängning som han hemsände. Efter ytterligare två stipendieår, nu som yrkesverksam konstnär i Paris, var Per Krafft d.y. åter i hemlandet 1805.

Väl hemma uppmärksammades han av akademien och blev vice professor där 1807. Som porträttör blev Per Krafft d.y. i huvudsak det högre borgerskapets och ämbetsmännens skildrare med framställningar i den nyklassiska stilen; skulpturala figurframställningar med färger hållna i en kylig blå ton mot en obestämd bakgrund.

Kring 1810 målade Krafft d.y. en rad av porträtt föreställande Carl XIII av vilka »Hertig Carl vid slaget vid Hogland 1788» är den kanske mest framträdande.

Under perioden 1810–40 utförde Per Krafft d.y. ett stort antal porträtt av borgare, ämbetsmän och adel runt om i landet; Uggle upptar i sin biografi över målaren totalt ca 400 porträtt varav ca 340 i olja.

Sammanfattande avslutning

Jag har valt att studera hur Louis Jean Desprez och Per Krafft d.y. gestaltat slaget vid Hogland 1788. Inte särskilt överraskande kan jag konstatera att ingen av konstnärerna försökt skildra den fasa och den skräck som, rimligtvis, måste ha varit en viktig ingrediens i ett sjöslag vid 1700-talets slut. Konstnärernas olika uppdrag gick i båda fallen ut på att hylla de inblandade och då fanns det knappast något utrymme att måla upp något större elände, åtminstone inte bland de svenska trupperna; Desprez målar däremot döda ryssar.

Naturligtvis har konstnärerna tagit sig an uppgiften på olika sätt. Desprez hade varit verksam som dekormålare under en lång period på 1780-talet och Krafft d.y. hade studerat för nyklassicisten och historiemålaren David i flera år.

Desprez' bakgrund som teatermålare märks tydligt i »Segern vid Hogland»; han låter skeppen, tillsammans med den rökfyllda himlen, bilda en fond mot vilken – kan man föreställa sig – en opera skulle kunna utspelas. Målningen beställdes ju av teaterkonungen själv!

Tekniken i Desprez' »Hogland» har också karaktären av ett »snabbt» nedtecknat utkast till scendekoration. Dramatiken i vissa partier av målningen är ibland väldigt »teaterlik» och kontrasten mellan scenen på Vladislaff och den på Gustaf III är stor. Desprez arbetar också med kontraster i färg och mellan ljus och mörker.

Hertig Carls inverkan på innehållet i konstverket är sannolikt inte omfattande. Det är lätt att föreställa sig att Desprez, i den mycket fria kompositionen av slaget vid Hogland, i stort sett bara ändrat lite i framställningen av her-

tigen själv och namnchiffret på jakten. Kanske är det så att Desprez först målat Gustaf III:s jakt Amadis och att mannen som klättrar ner för jaktens fallrep skall föreställa Gustaf själv som anlant för att hylla sin bror. Att Desprez i så fall valt att inte skildra bataljen med någon större realism är inte så överraskande när man har »Segern vid Svensksund» i minnet. Målningen tycks bekräfta Vahlnes teori att Gustaf ville låta hylla sin bror i samma utsträckning som han hyllade sig själv i bataljgalleriet på Drottningholms slott.

Krafft d.y. har valt en annan horisont för sin skildring av slaget. Vi befinner oss på Gustaf III:s däck mitt i bataljen. Carl framträder där i full skala i motsats till i Desprez' målning. I Kraffts skildring finns fonden i målningen; i Desprez' version är hela målningen att ses som en fond.

Tekniken hos Krafft d.y. är hämtad från Davids ateljé i Paris. Kompositionen, huvudpersonernas skulpturala gestalter och den sparsmakade färgskalan har Krafft d.y. lärt sig hos mästaren.

Inte heller Krafft har bemödat sig särskilt mycket om att skildra det »verkliga» slaget. Carl ville bli porträtterad som en lugn och värdig krigare med attributen vid fötterna – dock inte den alltför triviala hönsburen – som en härförare blickandes ut mot nya segrar.

Kraffts Hoglandmålning berättar historien om slaget med inslag av legenden. Vi ser Carl omgiven av sina närmaste män och attributen. Krafft har målat berättelsen.

Desprez' tavla berättar också om slaget, men betydligt friare. Carl är framställd utan attribut och på avstånd. Desprez har tagit fasta på dramatiken och kontrasterna. Desprez har målat scenen.

Noter

- 1 Nils G: Wollin: »Gustaf III:s bataljgalleri på Drottningholm i *Nationalmusei årsbok* 1932, Stockholm 1932; s. 78–95
- 2 Amiral Samuel Karlovitj Greigh föddes i Skottland 1736 som Samuel Charles Grey. Han tog värvning vid den ryska flottan 1764 och tjänstgjorde där till sin död 1788. Greigh var en skicklig befälhavare med flera segrar bakom sig. Han var även en framstående hydrograf (Arnold Munthe: *SVENSKA SJÖHJÄLTAR VII:I. FLOTTAN OCH RYSKA KRIGET 1788–90*. OTTO HENRIK NORDENSKJÖLD, Stockholm 1914; s. 203) Greighs grav kan beskådas i domkyrkan i Talinn.
- 3 Munthe 1914; s. 223
- 4 *ibid.*; s. 221
- 5 Av övriga skildringar av slaget vid Hogland kan nämnas: Jakob Axel Gillbergs (1724–1793) etsning. Eva M. Björcks efter Gillberg på ett vitt sidentyg broderade bild av slaget. Jakob Johan von Bilangs (1740–1803) i elfenben snidade bild av bataljen (Rosersberg). Johan Tietrich Schoultz' (1754–1807) källtrogna målning av

- Hogland, jämte flera oljemålningar av kriget 1788–90 (Rosersberg). Schoultz deltog själv i flera av bataljerna, dock ej Hogland. Liksom Schoultz deltog också Aron Siöstierna (1753–1811) i kriget och skildrade det. I slaget deltog han som löjtnant och befälhavare på jakten Snappupp och han har gjort en noggrann teckning av slagets förlopp.
- 6 Bo Vahlne: *NYINREDNINGEN AV ROSERBERGS SLOTT 1797–1818 – EN IKONOLOGISK STUDIE*, diss. Stockholm 1988; s. 128
 - 7 Munthe 1914; s. 194
 - 8 *ibid.*; s. 212
 - 9 Wollin 1936; s. 324
 - 10 Slottssamlingarnas inventarium på Nationalmuseum, Stockholm
 - 11 Wollin 1936; s. 127f
 - 12 *ibid.*; s. 324
 - 13 Wollin 1932; s. 79f
 - 14 Här avses det andra slaget vid Svensksund, som skildrats av Stig Jägerskiöld: *Svenskund. Gustaf III:s krig och skärgårdsflottan*, u. o. 1990. Det första slaget ägde rum den 24 augusti 1789.
 - 15 Wollin 1932; s. 81f
 - 16 *ibid.*; s. 92 Wollin har inte någon uppgift på var »Segern vid Hogland» och »Segern vid Svensksund» skulle placeras; Vahlne 1988; s. 146 menar att de var ämnade för galleriet. Vahlne anser vidare att enligt det ursprungliga förslaget skulle bara de fyra Hogland- och Svensksundbilderna vara med i galleriet.
 - 17 Wollin 1932; s. 86
 - 18 Wollin 1936; s. 128
 - 19 Vahlne 1988; s. 146
 - 20 *ibid.*; s. 139
 - 21 En skissbok av Desprez' hand lär finnas i privat ägo – (avfotograferad av Nationalmuseum) – med skisser av svenska linjeskepp; tyvärr har jag inte haft tillfälle att se den.
 - 22 Gustaf Adolf Wollin: »Sjöslaget vid Hogland den 17 juli 1788 inför samtid och eftervärld» i *Forum Navale* nr. 44, Karlskrona 1988
 - 23 Fredrik Hierta: *Journal öfver Kungl. Svenska flottans sjö-expedition år 1788*, Stockholm 1788; s. 43
 - 24 Gustaf H.V. Upmark: *Konung Carl XV:s tafvelsamling beskrifande förteckning*, Stockholm 1882; s. 23
 - 25 Adelaide Nauckhoff: *Ätten af Klint. Anteckningar ur släktpapper*, Stockholm 1905; s. 31. Samtliga namn på de i målningen avbildade personerna har jag hämtat härifrån.
 - 26 Slottssamlingarnas inventarium
 - 27 Gustaf Adolf Silfverstolpe: »Några anmärkningar wid Göthiska förbundets exposition» i *Stockholmsposten* nr. 133 13/6 1818

28 Slottssamlingarnas inventarium

29 Uggla 1928; s. 320 ff

30 Biografiavsnittet bygger på Nils G. Wollins arbeten om *Desprez: Desprez en Italie. Dessins topographiques et d'architecture, décors de théâtre et compositions romantiques exécutés 1777–1784*, Malmö 1935; *Desprez i Sverige. Louis Jean Desprez' verksamhet 1784–1804.*, Stockholm 1936; »Louis Jean Desprez» i *Svenskt biografiskt lexikon*, d. 11, Stockholm 1945; samt Gunnar Ekholms uppsats i *Svenskt konstnärslexikon*, Malmö 1953.

31 Paris 1781–86

32 Biografin går tillbaka på uppgifter i Evald E:son Ugglas *Per Krafft d.y. och samtida svenskt porträttmåleri*, Stockholm 1928; Boo von Malmberg: »Per Krafft d.y.» i *Svenskt biografiskt lexikon* d. 21, Stockholm 1975–77; samt Willhelm Nissers uppsats i *Svenskt konstnärslexikon*, Malmö 1957.

SJÖHISTORISKA SAMFUNDETS STYRELSE

Arbetsutskott:

Överbibliotekarie Wilhelm Odelberg, Drottningholm, ordförande

Sjökartedirektör Folke Hallbjörner, Torslanda, vice ordförande

Förste arkivarie Lennart Rosell, Danderyd, sekreterare och redaktör för samfundets skriftserie

Förste arkivarie Björn Gäfvert, Stockholm, skattmästare

Marindirektör Gunnar Schoerner, Stockholm

Övriga ledamöter:

Kommendör 1 gr Olof Bergelin, Täby

Professor Oscar Bjurling, Lund

Överstelöjtnant Stellan Bojerud, Sundbyberg

Arkivarie Anders Degerström, Stockholm

Kommendörkapten Jarl Ellsén, Stockholm

Redaktör Jan Magnus Fahlström, Stockholm

Docent Jan Glete, Stockholm

Forskningsingenjör Bengt Grisell, Ingarö

Museichef Sibylla Haasum, Stockholm

Kommendör Christer Hägg, Lidingö

Docent Staffan Högberg, Sigtuna

Fil. kand. Ronny Lindsjö, Stockholm

Avdelningsdirektör Åke Lindwall, Stockholm

Överläkare Björn Werner, Saltsjöbaden

Leg. tandläkare Bo Wiklund, Solna

Förste arkivarie Margareta Östergren, Stockholm

Hedersledamot av Sjöhistoriska samfundet

Kommendörkapten Allan Kull

Innehåll

<i>Ulla Ehrensvärd</i> , Ryssarnas svenska kartor	5
<i>Ingrid Rosell</i> , Hamnanläggningar och skeppsbyggeri på De la Gardies Läckö	13
<i>Jan Norrman</i> , Slaget vid Hogland 1788 som det skildras av Louis Jean Desprez och Per Krafft d y	22

Pris c:a 90 kr

Beställes genom bokhandel eller direkt hos Sjöhistoriska Samfundet,
Danarövägen 48, 182 36 Danderyd

ISSN 0280-6215